

Abortens sociala historia

Rita Liljeström

I bondesamhället försökte man kontrollera fruktsamheten genom en sexualfientlig syn och idealisering av avhållsamhet. Änglamakeriet blev en allt vanligare utväg när de utomäktenskapliga graviditeterna ökade under 1800-talet. Det dröjde ända fram till 1938 innan samhället tillät preventivmedel och det var något oerhört när Hinke Bergegren 1910 stod i Folkets Hus och visade upp en kondom som en metod att undgå nöden och fattigdomen, berättar Rita Liljeström, docent vid sociologiska institutionen i Göteborg, i en översikt över abortens sociala historia.

Bondesamhällets sociala kontroll

I bondesamhället hade folkets flertal inga kunskaper om metoder att kontrollera fruktsamheten. Man var därför tvungen att utveckla social kontroll över fruktsamheten och det fanns i huvudsak tre typer av sådan kontroll. Först var det viktigt att barn skulle vara behöriga i samhället. De skulle bara födas i legitima förbindelser inom äktenskapet. Det inomäktenskapliga var viktigt ty det avgjorde barnets härstamning, gav det farsnamn, rätt till försörjning, rättsskydd och arbetsrätt. Vakthållningen kring legitimitet var sträng, då den också var vakthållning av egendom, arvsrätt och släktband. I legitimitetens namn gällde det också att ha kontroll över sexualiteten. Till hjälp hade man en kyrka som bidrog med en sexualfientlig syn och med idealiseringen av avhållsamhet.

Det var framförallt viktigt att kontrollera kvin-

norna. Sexualiteten var erkänd som en starkare naturkraft hos mannen, och vissa avsteg från avhållsamhetsmoralen måste man overse med hos män. Kvinnor däremot blev fallna kvinnor. Brotten var många, det fanns enkelt hor och dubbelt hor, lönskaläge — samlag mellan två ogifta — och kronobrott. Det låter som brott mot staten men är föräktenskaplig konception.

Kyrkan skapade ett system av skamstraff och böter. I vissa regioner i Sverige fick de skyldiga inta plikt-pallen och i kyrkan göra bot i enskild eller offentlig skrift. Folkhumorn döpte plikt-pallen till horpallen, och offentlig skrift innebar att man under söndagens gudstjänst skulle knäböja på plikt-pallen inför församlingen och offentligt visa sin skam. Därtill kom böter. Den sociala kontrollen över sexualiteten var hård.

Den tredje grundprincipen i bondesamhället var plikten att föda, och när en kvinna väl var befruktad så gällde det för henne att underkasta sig graviditeten i alla lägen. Fosterfördrivning var be-lagd med dödsstraff i 1734 års lag. Kravet på legiti-m börd och plikten att föda när man var befruktad innebar för den ogifta gravida kvinnan ett olösligt dilemma. Under 1700-talet fungerade dock den sociala kontrollen så att ytterst få över-trädde samhällets normer. På 1700-talet var bara 2,5 % av fruktsamheten "öakta", och 2,5 % det offrade man på legitimitetsprincipen.

.....
Sexualiteten var erkänd som en naturkraft, starkare hos mannen, medan däremot kvinnor blev fallna kvinnor. Brotten var många; det fanns enkelt hor och dubbelt hor, lönskaläge och kronobrott.
.....

.....
När en kvinna väl var befruktad gällde det för henne att underkasta sig graviditeten i alla lägen. Kravet på legitim börd och plikten att föda när man var befruktad innebar för den ogifta kvinnan ett olösligt dilemma.
.....

Förändringar under 1800-talet

Sedan kommer 1800-talet och mycket förändras. Dödligheten går ned med folkökning som följd. Efter tider då vi förlorat män i krig och farsoter kommer nu kvinnoöverskott, fattigdom, överbefolkning och undersysselsättning på landsbygden. Det blir kamp om kvinnors försörjningsmöjlighet och social/juridisk ställning, ty nu går det inte mer att gifta sig som förr.

Den häftiga folkökningen leder till höga äktenskapsåldrar och låga äktenskapsfrekvenser, och det fortsätter under hela 1800-talet. En del av befolkningen får stå utanför fortplantning och äktenskap och tillerkänns inte heller någon sexualitet.

Under hela 1800-talet ökar antalet illegitima förbindelser, och därmed antalet oäkta barn, som det hette på den tiden. Två tredjedelar av fattigvårdsklientelet i 1800-talets första hälft är kvinnor med en stark överrepresentation av ogifta mödrar med barn. Det ropas på reformer, men problemet bara växer. Frammot sekelskiftet 1900 är man allvarligt oroad, inte minst av mängden illegala aborter.

Änglamakeri

Sedan 1778 fanns en lag om kvinnors rätt att vara okända mödrar. Det ansågs vara synd att en flicka av god familj, med hela sin framtid skulle sona ett snedsteg. Därför skapades en möjlighet för den som kunde betala för sig att resa till annan ort, föda barnet okänt, registrera det som barn till

.....
Man tog hand om en gravid kvinna som måste gömma sig och hon lämnade ett engångsvederlag för barnet. Så uppstod frestelsen att låta barnet försvinna och behålla pengarna.
.....

okänd mor och återvända som en respektabel kvinna. Lagen gällde faktiskt till 1915, och ännu kring sekelskiftet hade vi årligen omkring 900 okända mödrar i Sverige. Detta gav i sin tur upphov till det vi kallar för änglamakeri. Man tog hand om en gravid kvinna som måste gömma sig, och hon lämnade ett engångsvederlag för barnet. Så uppstod frestelsen att låta barnet försvinna och behålla pengarna, och det gjorde man också.

Preventivmedel

I slutet av 1800-talet börjar diskussionen om preventivmedel. Tanken att människan skulle ha rätt att rationellt kontrollera fortplantningen var något djupt chockerande. Det uppfattades som ett ingrepp mot naturens ordning och var ur kristen synpunkt mycket anstötligt.

Det tog flera decennier — från slutet av 1800-talet till 1938 — innan samhällets myndigheter kunde tillåta preventivmedel. Det var något oerhört när 1910 stod Hinke Bergengren i Folkets Hus i Stockholm och höll upp en kondom för arbetare och sa att det är bara med den här, genom att begränsa barnantalet, ni kan undgå nöden och fattigdomen. Han blev den gången åtalad för sårande av tukt och sedlighet. Stockholms-pressen rasade och följande år stiftade riksdagen förbudet mot spridning och försäljning av preventivmedel. Denna lag upphävdes först 1938.

Plikten att föda

1930 fick vi den första abortutredningen, som skulle undersöka möjligheterna att skaffa några undantag i lagen som stämplade abort som brott. Tyvärr kom den här utredningen mitt in i befolkningskrisen, och i den utvecklingsoptimism som rådde på 30-talet.

På 30-talet hade vi den ganska unika situationen att de konservativa fruktade den svenska folkstammens utdöende, och liberaler och socialister kunde gå i koalition och säga att det svenska folket kan vi bara rädda genom en kraftig reformpolitik, genom att främja tidig familjebildning och minska skillnaderna i levnadsnivå mellan flerbarnsfamiljer och barnlösa. I den här andan av optimism, där man med reformpolitik ville be-

.....
På 40-talet kommer abortkuratorerna. Med sociala bidrag, samtal och förståelse sökte man övertala kvinnor.
.....

kämpa fördomar mot ogifta mödrar skulle det vara att inkompetensförklara samhället om man liberaliserade abortlagstiftningen.

Så har vi i varje decennium fått en ny abortutredning.

På 40-talet kommer abortkuratorerna. Med sociala bidrag, samtal och förståelse försöker man övertala kvinnor att föda. På 50-talet kommer, i hägn av den nya indikationen "förutsedd svaghet", så småningom de psykiatriska diagnoserna fram. Kvinnor som är nedslagna, otillräckliga, kraftlösa, dvs depressiva, insufficienta och asteniska, kan beviljas abort. Men spelreglerna är att först då hon erkänner sin mentala undermålighet, kan plikten att föda bli upphävd för kvinnan.

Så kommer vi till abortutredningen 1965 och dess förslag som upphäver plikten att föda och ersätter den med rätten att vägra.

Attityder till sexualiteten

Sexualvanorna har ändrats men allra mest har inställningen till sexualiteten förändrats. I en undersökning från 1967 frågade man stockholmsungdomar i åldrarna 16—24 år om deras syn på sexualitet. I stort hade ungdomarna en bejakande inställning och majoriteten tog starkt avstånd från dubbelmoral.

När USSU undersökte (1971) uppfattningen i grundskolans 9:de klass, fann de att en absolut majoritet bland de unga ansåg det naturligt med sexuella förbindelser jämnåriga emellan. Det var en registrering på attitydnivå. I praktiken hade ca en tredjedel i grundskolans 9:a erfarenhet av sam-

.....
Klyftan mellan generationer gör att dialogen mellan föräldrarna och deras barn inte fungerat särskilt bra. Mellan dem finns ett tomrum, en tystnad. Det tomrummet fylls mycket snabbt med kommersiella bilder av sexualiteten.
.....

lag. Samtidigt fann man att sju av tio föräldrar är emot detta. Klyftan mellan generationerna gör att dialogen mellan föräldrarna och deras ungdomar inte fungerat särskilt bra. En föräldrageneration som uppfostrats i ett samhälle utan preventivmedel står främmande inför ungdomens inställning. Här uppstår ett tomrum, en tystnad. Det tomrummet fylls mycket snabbt av kommersiella bilder av sexualitet, som flödar över oss, i synnerhet efter 1970 års upphävande av begränsningar för all pornografi som icke är sadistisk.

Inför ett kontraceptivt samhälle

Den kontraceptiva standarden är hög i Sverige idag. Men om vi verkligen blir ett kontraceptivt samhälle i full utsträckning, vad innebär det på lång sikt?

I den långa anpassningen till ökad teknisk fruktsamhetskontroll har vi ännu inte blivit klara över konsekvenserna. Vad kommer det att innebära för nativiteten?

Vi lever idag i ett samhälle där män och kvinnor möts i arbetslivet. Vi har en könsrollspolitik som vill jämställa mannens och kvinnans föräldraskap och öppna lika möjligheter för båda i produktionen, i politiken och i kulturlivet. Men samhället byggdes i ett demografiskt läge då få kvinnor födde barn, och dessa få kvinnor kunde därför placeras i förorter med sina barn, utanför det övriga samhället. Där fanns de gifta kvinnornas reservat.

Allt fler föräldrar önskar idag kombinera föräldraskap med fulla möjligheter för såväl kvinnor som män på andra vuxna livsområden. Detta är svårt att förena, men kontraceptionen blir ett redskap. Man har dock inte börjat göra klart för sig vad detta innebär för mannen.

Mannens rätt till barn, mannens rätt till kontroll, vad händer med den? Vad händer med

.....
Allt fler föräldrar önskar idag kombinera föräldraskap med fulla möjligheter för såväl män som kvinnor på andra vuxna livsområden.
.....

mansrollen på sikt i det kontraceptiva samhället, där kvinnan har nycklarna till fruktsamheten och där hon kan göra sin fruktsamhet villkorlig?

LITTERATUR:

Statistiska meddelanden, Ser. A. Band 1: 4 Utom äktenskapet födda barn, 1914

Statistiska meddelanden, Ser. A. Band I: 5 Utom äktenskapet födda barn, 1916

Birgit Persson: Att vara ogift mor på 1700- och 1800-talet, i Karin Westman Berg: Könsdiskriminering förr och nu, Prisma 1972

Sven Ulric Palme: Samhället och barnen på änglamakerskornas tid, i Fataburen 1971

SOU 1935: 15 Justitiedepartementet

Betänkande med förslag till lagstiftning om avbrytande av havandeskap

SOU 1938: 57 Slutbetänkande avgivet av befolkningskommissionen

Ann-Katrin Hatje: Befolkningsfrågan i debatt och po-

litik under 1930- och 1940-talen. Från befolkningspolitik till familjepolitik. Lic. avhandling i historia, Stockholm

SOU 1944: 51 Socialdepartementet

Betänkande i abortfrågan avgivet av 1941 års befolkningsutredning

SOU 1953: 29 Inrikesdepartementet

Abortfrågan, betänkande avgivet av 1950 års abortutredning

Carl-Martin Bergstrand: Brott och straff i 1700-talets Västergötland. Del I, Barnamord och tidelag, Kristianstad 1972

SOU 1971: 58 Justitiedepartementet

Rätten till abort, 1965 års abortkommitté

Israel, Gustavsson, Eliasson och Lindberg: Sexuelle Verhaltensformen der schwedischen Grosstadtjugend, i Modellfall Skandinavien?, Rowohlt 1970

Rosmari Eliasson: Könsdifferenser i sexuellt beteende och attityder till sexualitet, Lunds universitet, 1971

SOU 1971: 58 Rätten till abort, 1965 års abortkommitté

SOU 1969: 2 Om sexuallivet i Sverige.